

У европској јавности сви домаћи радови, који говоре о етнографским или националнополитичким питањима Балканског Полуострва сумњиче се због субјективности⁶. Да бих отклонио сваки приговор субјективности, ја ћу те извештаје аустроугарских конзула овде изнећи у дословном српском преводу а битна важнија места ћу навести и у оригиналном немачком тексту.

Бугарску пропаганду су турске власти помагале, а српску сузбијале. То директно сведочи аустројски конзул Шмукер у свом занимљивом извештају грофу Калнокију „О борби бугарске и српске пропаганде“. Конзул Шмукер између осталог ту вели: „Бугари уживају заштиту турске владе, најпосле њој према садањем политичком положају Бугари због тога што стоје више у њезиној сфери моћи и у њезином кругу интереса, стоје ипак ближе него Срби; стога турска влада Бугаре, у колико то у њезином интересу лежи, протезира... делатност српске пропаганде оштрије надзирава и у свим важним споровима на страну Бугара стаје; то је тврдња, која налази у инструкцијама на гувернера Косова као и у досадањем држању локалне власти своју пуну потврду“⁷.

О Карићевој акцији око отварања српске школе у Скопљу аустројски конзул је више информативних извештаја послао у Беч, који нам у развојном реду чињеница изнесе цео историјат те закулисне политичке борбе са свима снагама и утецајима који су за и против отварања српске школе у Скопљу радиле.

„Чим је дошао у Скопље нови бугарски владика Теодосије који је био турски поданик и пореклом Влах“, почиње свој извештај 7. дек. 1890. г. Грофу Калнокију аустројски конзул Шмукер, и наставља га дословно даље: „одмах после његова доласка се српска и бугарска партија оштрије разлучила и зађевице су отпочеле, при чему је једва спомена вредна грчка колонија уз Србе пристала. Конзул Карић се трудио, да неодлучне придобија, само с мало успеха, јер су скопљански Славени више нагињали Бугарима, пошто их је у том утврђивало како свештенство, тако и с бугарским новцем субвенционирани учитељи, од којих су већина бугарски поданици.

Карић је покушао да у Скопљу утврди српску школу, али је код турских власти наишао на непремостиве тешкоће и ограничио се само на то, да већ отворене и од Србије субвенциониране школе у Тетову, Приштини и т. д. повећа и српску пропаганду на тај начин оснажи. Али је и у том правцу имао неуспеха, будући да су локалне власти на основу строгих налога из Цариграда српску пропаганду оштро мотриле и у заметку је угушивале; с друге је пак стране бугарска партија, употребљујући повољно расположење (влада) према себи, било тужбама било шпијунским доставама енергичније против српске пропаганде истурила. То је имало за последицу, да је српска школа у Приштини затворена а учитељско особље је стављено под истрагу због политичке агитације.

На то је гувернер послао бившег драгомана код вилајета Јусуф-ефендију, recte: Luizi Gasparo Glandulich а, кога је тада као свога приватног детектива употребљавао. Овај се, прерушен у друго одело, увукао код више повереника

⁶ Проф. др К. Крумбахер изразио се једном приликом: Bei den ethnographischen Fragen der Balkanhalbinsel geschieht es fast immer, dass die Entscheidung von der Nationalität oder der nationalen Sympathie der Polemiker abhängt. Bei den meisten Schriften die ethnographische Dinge der Balkanhalbinsel behandeln, braucht man nur den Namen des Verfassers anzusehen, dann weiss man auch schon das Resultat seiner „Untersuchungen“.

(Dr. C. Nicolaides, Macedonien (Berlin 1899) p. 199).

⁷ „Die Bulgaren erfreuen sich des Schutzes der Pfortenregierung. Schliesslich stehen ihr nach der gegenwärtigen politischen Lage die Bulgaren als mehr in ihrer Machtsphäre und in ihrem Interessenkreise befindlich doch näher als die Serben, weshalb sie dieselben soweit dies im eigenem Interesse liegt protegirt.. die Tätigkeit der serbischen Propaganda schärfer überwacht und in allen wichtigeren Streitfragen Parthei für die Bulgaren nimmt, eine Behauptung, die in den Instruktionen an den Gouverneur von Kossowo, sowie in der bisherigen Haltung der Localregierung ihre volle Bestätigung findet.

K. k. öst. ung. Consulat Üsküb, ddo. 15. März 1893. Consul Schmucker, (Државни Архив у Бечу).

српског конзула као „конфидент“ последњег и на тај начин је опширних података о српској агитацији прибављао на основу којих је гувернер могао да више компромитованих Срба као и учитеља у Тетову код казненог суда оптужи.

Конзул Карић се гувернеру једном нотом због злоупотребе његова имена тужио, али му је неодређено одговорено.

Недавно је конзул Карић покушао да обећањима више питомаца (интерниста) бугарске школе у Скопљу наговори, да побегну у Београд и обећао им је, да ће тамо добити бесплатно школовање и издржавање. Пошло му је за руком, да 17 питомаца из завода на бегство наговори, они су преко ноћ по хановима склоњени и сутрадан посредством и под заштитом српског конзула, који је обећао да ће лично на жељезничку станицу изаћи, требали су да се пребаце преко границе. Но директор бугарске школе известио је на време полицију, која је све бегунце похватала и у завод вратила. После неколико дана побегли су поново 7 дечака који су у полицији одмах затворени и тек на основу јемаца ослобођени.

Ова афера је изазвала код Бугара опће огорчење против Карића и српске партије и наводно је дала повода да је гувернер Карићу послао прилично енергичну ноту.

Бугарски владика Теодосије, који је данас био код мене у дужој посети потврдио ми је опћенито горње податке и показао је према мени много отворености и поверења⁸. На крају тога извештаја додао је још конзул Шмукер, да му је конзул Карић, с киме пријатељске везе одржава и рекао недавно, да је сваком у вароши познато, да он бугарску партију протезира и шта више у споразуму с гувернером против српске партије агитује.

На то му је Шмукер, сам каже, одговорио: „да аустроугарском конзулу није дозвољено да на своју руку тера политику, иначе он нема никаква налога, да у спору између Бугара и Срба заузме ма какво стајалиште“⁸.

Два месеца после тога послао је (10. фебр. 1891.) аустроугарски конзул у Скопљу Бихлер грофу Калнокију нов опширан извештај о раду конзула Карића на подизању српских школа. „У том послу помажу Карића — вели Бихлер — два српска свештеника: поп-Јован који обавља код конзулата свештеничке дужности; и поп Руфим. Овај последњи је због његове агитације у почетку јануара т. г. по закључку меџилиса у манастир Дечане интерниран. Од стране Срба је најпре управи грчке школе учињен предлог, да се по могућности без знања локалних власти српска школа упоредо у заједници с грчком уреди на тај начин, да се две учионице за обуку на српском језику ставе на расположење; за то су Срби знатну суму новца понудили, али је пројекат пропао због бојазни грчког владике и због отпора грчког становништва, које иако је у мањини ипак је као „право грчко“ становништво према славенском делу црквене општине надирање бугараштва застрашило, те стога не само да није дозволило увођење славенског језика у своје школе, него је напротив шта више изградило, да се богослужење у православној цркви које је до тада наизменце на грчком и словенском језику обављано, отада само на грчком језику служи, мада је конзул Карић против тога протестовао и православну цркву као српску рекламовао“.

„Србима дакле није ништа друго преостајало“, реферише аустриски конзул даље: „него да израде отварање самосталне српске школе. И заиста, пошло је за руком, да се у том смислу једна молба на османлиску просветну управу састави; та је молба са 20 потписа снабдевена у Цариграду од једног или два повереника предата. Чим се то сазнало, одмах је бугарски владика Теодосије управо протестну ноту на бившег генералног гувернера, и у њој га упозорио на опасности једне српске школе, за чије подизање нема никакве потребе, како за мир у земљи тако и нарочито за бугарску школу; затим га је опоменуо на

⁸ K. u. K. öst. ung. Consulat Usküb, ddo. 7. Dec. Zahl 132 res. (Држ. Архив у Бечу).

интриге приликом недавног неуспелог бегства питомаца бугарског интерната и изјавио је бојазан, да ће опасност од даљег беганја његових питомаца у случају ако се српска школа у самом месту подигне још већом постати. Ахмед Ејуб-паша га је на то умирио и одговорио му, да по његову мишљењу у Скопљу уопће само Бугара и Грка има и да је према томе одлучио, да докле год он буде у Скопљу Генерални Гувернер, отварање српске школе спречи са свим средствима која му стоје на расположењу. Но убрзо после тога је он демисионирао, док је српским повереницима пошло за руком, да израде од стране турског Министарства Просвете указ који дозвољава да се у Скопљу славено-српска школа подигне.

И заиста, 2. о. м. је без обзира на нов протест владике Теодосија нова српска школа на свечан начин отворена у згради пређашње грчке школе уз асистенцију грчког епископа који је обавио водоосвећење⁹, али у одсуству српског конзула који је на тај начин хтео да да доказа, да се у ту ствар није мешао.

Школа у којој су обучавала два учитеља од којих је један у Србији школован одмах у почетку је врло лепо била посећена и ускоро је бројала 48 ученика и 15—20 ученица међу којима се већ налазило и неколико пребеглица из бугарске школе што ваља приписати томе, што се у новој школи сва учила бадава поклањала и, као што се говорило, још је на то свако школско дете посебну награду од 4 металика добијало. Али, успех није дуго потрајао, 6. фебруара изјутра се у школи појавио полицајска комесар и по налогу владе је школу затворио а обе учионице у којима се сав школски прибор налазио службено је запечатио¹⁰.

Мотиве тога чина аустриски конзул одмах није могао да дозна него је изјавио грофу Калнокију своје мишљење „да је српска школа вероватно — *vermuthlich* — затворена на интервенцију војног команданта Скопља Едхем-паше који је као год и Ахмед-Ејуб био одлучан непријатељ Српства“¹⁰.

Из ова оба извештаја аустриског конзула резултују између осталог ова важни докази: српску пропаганду у Скопљу су турске власти енергично сузбијале а бугарску су помагале. Турски војни командант Скопља Ахмед Ејуб-паша био је отворен непријатељ Срба а пријатељ Бугара; на основу бугарске денунцијације затворена је српска школа у Приштини а учитељи су оптужени. Пошто турска власт у Скопљу није хтела да дозволи српску школу, многи Срби ђаци ишли су у бугарске школе, где су их хтели силом да побугаре; 17 питомаца из бугарског бесплатног интерната покушало је да пребегне у Србију на школовање, али их је турска полиција вратила, кад је 7 деака поново покушало да у Србију пребегне, полиција их је затворила и тек на гаранцију грађана их је пустила. Тврдњу Турака и Бугара: да у Скопљу готово и нема Срба најбоље демантује од аустриског конзула изнета чињеница, да је новоотворену српску школу похађало око 60 ђака, међу којима је било и пребеглица из бугарске школе.

Ови извештаји аустриског конзула Шмукера су поуздани и тачни јер их је он црпео из извора прве руке: добио их је — видели смо — од самог бугарског владике Теодосија и од турског гувернера Етхем паше. Но осим тога је као „хонорарни драгоман“ код аустријског конзулата у Скопљу служио П. И. Д., један од најбогатијих бугарских трговаца у Скопљу — види се из изве-

⁹ М. В. Веселиновић, Школе у Скопљу [Братство VII (1896)] каже: школа је отворена 30. нов. г. 1892. с леве стране Вардара у Метоху дечанском. Другу је основачу школу с десне стране Вардара одобрила турска власт и отворена је 16. нов. 1894. Гимназија је такођер заснована те године и предавања су отпочела 7 нов. (стр. 307). И. Иванић опет каже: Године 1891 отворена је и срп. школа у Скопљу. (Егип-пашина махала). Она је свечано отворена и извршено је водоосвећење али је турска власт убрзо затвори. (Год. И. Чупића XXXIII, 365).

С Веселиновићем се слаже у датуму и В. Концовъ, Градъ Скопня (Период. списание на българското книж. друж. Кн. I—LI (Срѣдецъ 1898) стр. 152).

¹⁰ К. К. Consulat Usküb, ddo 10. Febr. 1891.

штаја Конзулата грофу Калнокију у Беч од 1. априла 1891. г.¹¹ те је и од њега аустриски конзул имао доста прилике да се о раду бугарске пропаганде тачно информира.

22. маја 1892. г. је конзул Шмукер јавио грофу Калнокију у Беч, да је у Скопље приспео нови бугарски митрополит Максим. Он је, каже Шмукер, Бугарин из Кнежевине, док је пређашњи Теодосије био влашког порекла и турски поданик. На крају додаје, да му је Теодосије писао, да је Максим русофил¹².

После четири месеца послао је конзул Шмукер грофу Калнокију поново опширан извештај о упорним покушајима Срба да у Скопљу школу отворе. Том приликом аустриски конзул је изнео занимљиве податке о народности словенског становништва у Скопљу и покушаје Бугара, да то становништво побугаре.

„Српска је пропаганда — реферише аустриски конзул Шмукер 15. септ. 1892. г.¹³ — упорно покушавала, да у Скопљу и околини подигне српске школе. Ти се покушаји појављују откад је српски конзулат отворен са сваком променом Гувернера, стају српску државу доста новаца, али завршују стално с неуспехом, пошто локална власт отварање српске школе одбија с образложењем, да се славенско становништво Скопља састоји из већине Бугара па је ва мањину српских породица отварање српске школе сувишно“.

„О питању: да ли су Славени у тим крајевима Бугари или Срби, последњих година је и с филолошког и с националнополитичког гледишта врло много расправљано“, вели конзул Шмукер.

„За Скопље и околину одговор на то питање је пре 20 година могао бити још тежак. Данас говори овде с малим изузетком готово све бугарски, тежи кнежевини (Бугарској) и признаје Егзархат. То има свога разлога у бугарској пропаганди, која се од прилике од пре 15 година овде с успехом тера и која ни новца ни труда не жали те шаље бугарске учитеље и учитељице свештенике и школске управитеље као и школска средства о свом трошку, па је током последњих година дотле дотерала, да се славенско становништво Скопља готово искључиво отворено за Бугаре признаје“.

„Именовање бугарског митрополита у Скопљу значило је нов пораз за српску пропаганду, али се ова тиме није дала обесхрабрити, и све је подузела, да бар у Скопљу и у неким селима у околини српске школе отвори. Српски конзул Карић употребио је одсуство Едхем-паше и подмићивањем чиновника просветног ресора је испословао дозволу за отварање славенске приватне школе. У исто време је задобио моралну помоћ грчког митрополита“.

Конзул Шмукер тумачи пристајање грчког митрополита које због антагонизма између грчког и бугарског колеге, а које због обећане субвенције. Грчко-национални мотиви, вели, не играју ту никакву улогу, пошто је број Грка у Скопљу незнатан и грчки конзул се у ту ствар ни мало није умешао.

„Но повратак Едхем-паше је горњи пројекат брзо покварио. Чим је о њему сазнао, полицајски је отварање школе забранио, с наводом: да су скопљански Славени Бугари па стога нека бугарску школу похађају; незнатан број српских породица у Скопљу чини отварање српске школе сувишним“.

„На истовремено предану молбу за дозволу издавања једних српских новина у Скопљу је одговорио претњом, да ће дотичног уредника одмах у Арабију у прогонство послати“¹⁴.

Крајем тога месеца (29. септ. 1892.) послао је конзул Шмукер у Беч нов реферат¹⁵ о српској школи у Скопљу, који његову улогу приликом отварања те школе јасно илуструје.

¹¹ „Honorar-Dragoman der K. K. österreich-ungarischen Consulats in Üsküb P. J. D., einer der reichsten hiesigen bulgarischen Kaufleute“ ... стоји у извештају од 1. априла 1891. г. (Ibidem, Zahl 60, res.) Име је у извештају у целини наведено.

¹² K. u. k. öst.-ung. Consulat Üsküb, ddo. 22. Mai 1892, Zahl 192, res. (Држ. Архив у Бечу).

¹³ Ibid. Zahl 189 res.: Consul Schmucker über neuerliche Versuche der serbischen Propaganda in Üsküb eine Schule zu errichten.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Цео извештај гласи: Mit meinem ergebenen Berichte von 15. Sept. Zahl 189. res. habe

У том реферату је јавио, да је српска школа додуше на заповест Гувернера затворена, али да по његовим поузданим извештајима ипак ради. Грчки конзул Пападопулос и бугарски митрополит Максим су га замолили, пошто су — каже — његове добре везе с Едхем-пашом познате, да код овога против отварања српске школе посредује, што је он одбио.

Грчком конзулу је одговорио, да за такову интервенцију која се противи његовим инструкцијама, он нема никаква одобрења и саветовао му је, да о том лично са Едхем-пашом говори, овај ће му за такве његове имформације бити врло захвалан. А бугарском митрополиту, који га је и лично и преко једног повереника за његову интервенцију у истој ствари молио, изјавио је, да му није могуће да директно, т. ј. званично интервенише али да је спреман да згодном приликом на чисто приватан начин о томе с Едхем-пашом говори.

Том приликом му је рекао, да је Висока Царско-краљевска Влада за интерес бугарског становништва увек велике благонаклоности показивала и да је он као што и сам (митрополит) зна увек тежио, да и са своје стране о тој благонаклоности води рачуна, колико му то његов положај дозвољава, само у том случају, ако му се са поверењем и отвореношћу приступи.

Уз то је Шмукер додао, да се митрополит Максим у последње време трудио, да с аустриским конзулатом дође у додир, а он му је у интересу службе у том врло пријатељски, иако врло обазриво на сусрет излазио, ма било то и привремено, само да га владика о разним аферама стално информира.

Кад га је Едхем-паша посетио, наставља свој извештај грофу Калнокију даље, навео је сам разговор на „српску школу“ а он му је, вели, изјавио, да се у те ствари апсолутно не може мешати, него се ограничити на то, да посматра и извештава. Али, додао је дословно конзул Шмукер Едхем-паши: „ја држим да

ich die Ehre E. Exc. über einen neuerlichen Versuch der serbischen Propaganda in Üsküb eine Schule zu eröffnen, zu berichten.

Diese Schule wurde zwar über Befehl des Gouverneurs geschlossen, soll aber wie mir von verlässlicher Seite mitgeteilt wird, trotzdem funktionieren.

Ich würde über den Gegenstand nicht neuerlich berichten, wenn ich nicht vom griechischen Consul Papadopolus als auch vom bulgarischen Metropolitengr. Maximian, welchen meine freundschaftlichen Beziehungen zu Edhem-Pascha bekannt sind, ersucht worden wäre, bei letzterem gegen die Eröffnung der serbischen Schule zu interwenieren, was ich jedoch refusierte.

Dem griechischen Consul der bereits zweimal in dieser Angelegenheit zu mir kam erklärte ich, dass ich zu einer derartigen Interwen'ion die den erhaltenen Instructionen zuwiderlaufen keinerlei Ermächtigung habe; ich riet ihm sich diesbezüglich persönlich mit Edhem-Pascha zu besprechen, der ihm ja für derartige Informationen sehr dankbar sein werde.

Dem bulgarischen Metropolitengr., der sowohl persönlich als auch durch eine Vertrauensperson in derselben Angelegenheit um meine Intervention bat, erklärte ich, dass es mir nicht möglich sei direct, d. h. officiell zu intervenieren, dass ich jedoch bereit sei getegentlich in rein priwater Weise mit Edhem-Pascha hierüber zu sprechen.

Ich versicherte ihm, dass die hohe K. u. K. Regierung für die Interessen der bulgarischen Bevölkerung stets grosses Wohlwollen gezeigt habe und dass ich daher wie er ja wohl wisse stets bestrebt war, auch meinerseits diesem Wohlwollen soweit es meine Stellung erlaube Rechnung zu tragen, falls er mir mit Vertrauen und Offenheit entgegen komme.

Mgre Maximian hat in letzterer Zeit sich bemüht mit diesem Consulat in Contact zu kommen und ich bin ihm im Interesse des Dienstes hierin sehr freundlich, wenn auch sehr vorsichtig entgegenkommen und wäre es auch vorläufig nur, um durch ihn über verschiedene Affären im laufenden erhalten zu werden.

Edhem-Pascha, der mich vor kurzem besuchte, brachte das Gespräch selbst auf die „serbische Schule“; ich erklärte ihm gesprächsweise, dass ich mich in derlei Angelegenheiten absolut nicht einmengen könne, sondern mich darauf beschränken müsse zu betrachten und zu berichten.

Doch halte ich die Eröffnung einer serbischen Schule in Üsküb für überflüssig und nicht im Interesse der türkischen Regierung gelegen, da sie nur ein Schlupwinkel für serbische Propaganda sein würde.

Edhem-Pascha bat mich schliesslich, falls ich genauere Informationen über den Gegenstand erhalten sollte, ihm selbe mitzuteilen, was ich in ganz privater Weise zu tun versprach.

Gleichzeitig berichte ich unter Einem Sr. Exc. dem Herrn Botschafter in Constantinopel.

Genehmigen E. Exc. den Ausdruck meiner tiefen Verehrung...

Schumek.

K. u. k. Consulat Üsküb ddo. 29. Sept. 1892, Zahl 197, polit.

је отварање српске школе у Скопљу сувишно и да не лежи у интересу турске владе, пошто би та школа била само склониште за српску пропаганду“.

Етхем-паша га је на то замолио, да га у случају да добије тачнијих информација о том предмету, извести, што је овај обећао да ће „на сасвим приватан начин“ учинити.

Из овог извештаја види се, да је аустриски конзул Шмукер у вези с бугарским митрополитом Максимом тајном дипломатском интригом имао одлучна утецаја при затварању српске школе у Скопљу 1892. г.

Тако држање аустриског конзулата директно се противило IV. чл. 9. фебруара 1889. г. допуњене „тајне конвенције“ од 28. јуна 1881. г.; тим чланом је Аустроугарска Србији гарантовала да ће: ... „признати и потпомоћи код осталих сила територијално проширење у корист краљевине Србије... у правцу вардарске долине“. По чл. I. важио је тај тајни уговор до 1/13. јан. 1895. г. Кад се краљ Милан 6. марта 1889. г. одрекао престола, намесници Ј. Ристић, К. С. Протић и Ј. Белимарковић, који су имали да врше краљевску власт до пунолетства престолонаследника Александра су 19. марта т. г. „тајну конвенцију“ од 1881. односно 1889. г. у целини признали.

Дакле: за време политичке борбе око отварања српске школе у Скопљу 1891. и 1892. г. „тајна конвенција“ је била у снази и аустриски конзулат у Скопљу је био обвезан да акцију српског конзула Карића око отварања српске школе у Скопљу помогне. Но он не само да то није чинио, него је баш сам тајном дипломатском интригом највише допринео, да се отварање српске школе у Скопљу г. 1892. спречи.

Др. МИТА КОСТИЋ.

Résumé.

Dans l'article précédent, intitulé „*Les intrigues diplomatiques relatives à l'ouverture d'une école serbe à Skoplië en 1892*“, le Dr. M. Kostitch, professeur à la Faculté de philosophie de Skoplië, expose, en se basant sur les rapports du Consulat austro-hongrois de Skoplië au Ministre des Affaires étrangères, le Comte Kalnoky, à Vienne, la lutte politique acharnée qui eut lieu à l'occasion de l'ouverture d'une école serbe à Skoplië, il y a quelque trente ans. Pour plus d'objectivité, l'auteur a reproduit ces rapports consulaires dans leur traduction serbe, quant aux endroits les plus essentiels, il en a donné, avec la traduction, le texte allemand original.

Les rapports des consuls Bichler et Schmucker permettent de suivre pas à pas toutes les péripéties par lesquelles passa la question de l'ouverture de l'école serbe. Le gouverneur militaire de Skoplië, Ethem-pascha, l'évêque-exarque bulgare Maxime, ainsi que les consuls grec et autrichien travaillèrent publiquement et en secret à contrecarrer l'action du consul serbe Karitsch, tendant à faire honorer une école serbe à Skoplië. Ces rapports montrent directement à l'œuvre la propagande bulgare, et découvrent en même temps sa façon de lutter contre les Serbes; ils font, en outre, ressortir le rôle, dans cette affaire, du konzul autrichien Schmucker. Celui-ci, par son observation à Ethem-pascha, „que l'ouverture d'une école serbe à Skoplië n'est pas dans l'intérêt du gouvernement turc“, contribua plus que quiconque à faire fermer ladite école.

Ainsi, la conduite du consul autrichien se trouva en opposition directe avec l'article IV. de la „Convention secrète“ complémentaire de 1889, aux termes desquelles l'Autriche-Hongrie s'engageait à reconnaître et à favoriser chez les autres puissances „l'extension territoriale en faveur du royaume de Serbie dans la direction de la vallée du Vardar, aussi loin que les circonstances le permettront“.